

İBNÜ'S-SALÂH'IN FETVA USÛLÜNÜN BAZI TEMEL MESELELERİNE DAİR DEĞERLENDİRMELERİ

Ibn al-Salah's Evaluations on Some Basic Issues of Fatwa Method

Fatih ÇINAR*

Makale Bilgileri

Geliş Tarihi:	08.07.2020
Kabul Tarihi:	26.10.2020
Yayın Tarihi:	25.12.2020

Özet

Bu makale, İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) fetva usûlünün bazı meselelerine dair görüşlerini ele almaktadır. Makalenin konusu, müftüde bulunması gerekli şartlar, hasletler, fetva vermenin hükmü, fetva vermenin sakıncalı olduğu haller, fetvadan dönme vb. meselelerle sınırlandırılmıştır. Müftü ve müsteftinin/soru soranın fetvada dikkate alacağı âdâp başlıkları kapsam dışında bırakılmıştır. Makalede temel amaç İbnü's-Salâh'ın zikri geçen konularla ilgili görüşlerinin tespit ve tahlil edilmesidir. Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada İbnü's-Salâh'ın başta fetva usûlü konulu ve diğer eserleri derinlemesine araştırılmıştır. Ayrıca bunlar yanında konuyla bağlantılı klasik ve muasır eserler de gözden geçirilmiştir. İbnü's-Salâh, fetva konusunun çok önemli olduğunu belirtmiştir. Fetvanın önemi kadar riskleri de bulunduğunu vurgulamıştır. İbnü's-Salâh, müftüde aranan şartlar konusunda genel olarak âlimlerin görüşlerine uymuştur. Bununla birlikte müftüde güvenilirlik şartının bulunmasını gerekli görmüş, böylelikle bu hususta pek çok bilgiden ayrılmıştır. İlme son derece önem verdiği görülen İbnü's-Salâh'ın müftüde bulunması gerekli vasıflarda, bilhassa da ictehad konusunda kolaylaştırıcı bir yol izlediği fikrine ulaşılmıştır. İbnü's-Salâh, müftünün ya müstakil/bağımsız ya da müntesip/bağlı ictehad ehliyetine sahip olmasını şart koşmuştur. Fakat sonraki dönemlerde fetva faaliyetinin müntesip müftülere kaldığını belirtmiştir. Toplamda beş farklı müftü sınıfı belirlemiştir. Ona göre taklid ilim olmadığından mukallid esasında gerçek müftü değildir. Bu sebeple mukallid müftünün verdiği cevap, fetva değildir. İbnü's-Salâh müftünün ehliyeti bağlamında çeşitli konulara temas etmiştir. Fetva konusunda aceleci olmanın zararları olabileceğine değinmiştir. Bu sebeple müftü soruları cevaplama hususunda titiz davranmalıdır. Özellikle cevap verebilecek ehil başka müftüler bulunduğu takdirde soru soranı onlara yönlendirebilmelidir. Ancak soruları cevaplayacak başka kimse bulunmadığı durumlarda sorumluluktan kaçınmamalıdır. Çünkü fetva vermek ehil müftüye farzdır. Öte yandan İbnü's-Salâh, kimi uygunsuz hallerde cevap vermenin doğru olmadığını belirtmiştir. Fetva usûlü alanındaki çabaları göz önünde bulundurulduğunda İbnü's-Salâh'ın pek çok âlimi etkilediği tespit edilmiştir. Bu tesirler sadece kendi mezhebiyle sınırlı kalmamıştır. Neticede fetva usûlü alanında haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Bunda günümüze ulaşan ilk bağımsız fetva usûlü eseri olan Edebü'l-müfti ve'l-müstefti kitabının da etkili olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu alanda İbnü's-Salâh'tan çokça alıntı yapılması bu şöhretin göstergelerinden biridir. Değerlendirmeleri dikkate alındığında İbnü's-Salâh'ın fetva usûlü alanına ciddi manada katkı verdiği söylenebilir. Fıkıhın diğer dallarına oranla geç olgunlaştığı görülen fetva usûlü bu katkılar sonucunda oldukça gelişme göstermiştir. Öyle ki zamanla bağımsız eserler çoğalarak bu alanda kayda değer bir literatür oluşmuştur.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Fetva Usûlü, İbnü's-Salâh, Müftü, İctihad.

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi/İlahiyat Fakültesi/Temel İslam Bilimleri Bölümü/İslam Hukuku Anabilim Dalı, fatih11982@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-5901-3135>

Giriş

İslamî ilimlerde bilhassa fıkihta uzmanlaşmak bütün insanlar için söz konusu olamaz. Fıkıh ilminde ihtisas sahibi olan müftü aynı zamanda fakih olarak nitelendirilir. İnsanların çeşitli soru ve sorunlarına çözüm bulması, hak ve hakikatin izharı ve toplum vicdanının teskin olması için müftü, dolayısıyla fetva ilmi büyük ehemmiyet taşımaktadır. Bu açıdan müftüye ciddi sorumluluklar düşmektedir. Bu çerçevede nübüvvet döneminde yaşanan bir olay dikkat çekicidir. Rasûlullah'ın gönderdiği seriyyede başından derin yara alan bir asker ihtilam olur. Askerin ihtilamdan temizlenmek için gusül abdesti alması, dolayısıyla baştan aşağı yıkanması gerekir. Bu durumun başındaki yaraya zarar verebileceğini düşünen asker, yanındaki ashaptan teyemmüm etmek için ruhsat ister. Meselenin hükümü konusunda fetva vermeye ehil olmadıkları anlaşılan bu sahabiler teyemmüm ruhsatını uygun görmeyerek söz konusu kişinin yıkanması gerektiğine hükmeder. Bunun üzerine o kişi gusül yapar, fakat oracıkta vefat eder. Hâdiseden haberdar edilen Rasûl-i Ekrem, “*Onu öldürdüler, Allah da onları öldürsün. Bilmediklerini sorsalardı ya! Cehaletin ilacı sormaktır.*”¹ buyurarak ilim ehline sormanın önemine vurgu yapar.

Dilimizde genellikle Fetva usûlü veya âdâbı olarak ifade edilen ilim dalında bilinen ilk müstakil çalışma Nevevî'nin (ö. 676/1277) de ifade ettiği gibi Ebu'l-Kâsım es-Saymerî'ye (ö. 386/996) ait *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*'dir.² Maalesef günümüze ulaşmayan bu eserdeki görüşlerden -çalışmada görüleceği üzere- İbnü's-Salâh ve Nevevî gibi âlimlerin atıflarından haberdar olmaktadır.³ Şâfiilerden günümüze ulaşan ilk müstakil eserin İbnü's-Salâh'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* olduğu bilinmektedir. Buna rağmen İbnü's-Salâh'ın bu alandaki görüşlerinin çalışılmamış olması kendisi ve konu açısından büyük bir eksiklik olarak nitelenebilir. Çalışmamız öncesinde İbnü's-Salâh'la alakalı yapılan *Edebü'l-müftî ve müsteftî*⁴ adlı yüksek lisans tezi ise bu eksikliği giderecek düzeyde değildir. Zira söz konusu çalışma sadece tahkikten ibaret olup herhangi bir tespit ve tahlil içermemektedir. Bizim çalışmamız ise tespit ve tahlil odaklı olduğundan ondan tamamen ayrılmaktadır.

Zikredilen sebeplerden ötürü bu yazının kaleme alınmasına karar verildi. Makalede, İbnü's-Salâh'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* adlı eseri merkeze alındı. Bununla birlikte bu makale, müellifin bütün görüşlerini tedvin ve tahlil etme iddiasında değildir. Çalışmamızın makale olması, müellifin eserinin ise hayli kapsamlı olması hasebiyle müftü ve müsteftinin dikkate alacağı âdâbla ilgili konu başlıkları kapsam dışında bırakılmıştır. Keza zaman, şart ve imkanların değişmesi gibi etkenler nedeniye güncelliğini yitirdiği düşünülen tartışmalar da kapsam dışında tutulmuştur. Kadının/hâkimin fetva vermesi gibi doğrudan konumuzla

¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001, V, 173; Ebü Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dimaşk 2009, “Tahâret” 122.

² Nevevî, Ebü Zekeriyâ, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, İdâretü't-Tibâ'ati'l-Müniriyye, Mısır ts., I, 40.

³ Nevevî, Ebü Zekeriyâ, *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1988, s. 13, 17, 21, 36, 39, 45, 47-49.

⁴ Söz konusu çalışma Mustafa Yayla tarafından 1984 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamlanmıştır.

alakalı olamayan meseleler de bu minvalde değerlendirilmiştir. Buna göre müftüde aranan ehliyet şartları-hasletler, fetva vermenin hükmü, fetva vermenin sakıncalı olduğu haller vb. meseleler makale bağlamında açıklık getirilecek konular arasında yer almıştır. Aslında zikredilen konular doğrudan müftüde aranan ehliyet şartlarıyla bağlantılı olduğundan makalenin nirengi noktasını bu ehliyet şartları teşkil etmektedir.

Çalışma çerçevesinde İbnü's-Salâh'ın mezkûr eseri yanında diğer eserleri de gözden geçirildi, fakat konuya ilişkin bir örnek dışında kayda değer bir bilgi tespit edilemedi. Elde edilen bilgilerle tasnif edilirken müellifin başlıkları korunmakla birlikte muasır çalışmalardan istifade edilerek çalışmaya yeni bir görünüm kazandırılmaya çalışıldı. Öte yandan yer yer diğer âlimlerin görüşlerine de atıfta bulunularak meselelerin değerlendirilmesine katkı verildi. Tabiatıyla dilimizdeki eserlerden de istifade edildi. Yalnız belirtmek gerekir ki fetva usûlü konulu eserlerin ülkemizdeki geçmişi daha yenidir. Klasik ve muasır Arapça eserler yanında başvuru kaynaklarımız arasında yer alan Osman Şahin'in *Fetvâ Âdâbı* ve Ahmet Yaman'ın *Fetva Usûlü ve Âdâbı* bunların ilk nüveleri sayılır.

1. Fetva Kavramı

Fetvâ, lügatta izhar etmek ve açıklamak gibi anlamlara gelir.⁵ İstilahî olarak, *fikhî-amelî bir konuda müftünün, sual edilen meselenin şer'î yönünü hükme bağlaması* şeklinde tarif edilebilir.⁶ Fetva lafzının çoğulu fetâvâ ve fetâvidir. Fetva sözcüğünün müradifi olan fütüyâ Arapça kaynaklarda yoğun bir şekilde kullanılmaktadır.⁷ Bunu, fütüyânın fetvadan fasih olduğuna bağlayanlar bulunmaktadır.⁸ Amelî-şer'î bir meselede soru sorana sâil-müsteftî, soru sormaya istiftâ-suâl, bu işleme iftâ, fetvayı verene müftü ve mucib denir.⁹ Müftü lafzı müctehid ve fakihin müradifi olarak kullanılmaktadır.¹⁰ Tarafların özellikle de müftünün fetvada dikkat edeceği usûl ve kaideler, âdâbü'l-müftî, âdâbü'l-fetva, edebü'l-fetva vb. ibârelerle ifade edilir. Fetva lafzı ve onun türevleri Kur'an-ı Kerim'de lügavî anlamına uygun olarak gelir.¹¹

2. Fetvanın Dindeki Yeri

2.1. Fetvanın Önemi

⁵ İbn Side, Ebu'l-Hasan, *el-Muhkem ve'l-muhütü'l-a'zam*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, IX, 524; Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2009, s. 625; İbn Manzûr, Cemâleddin, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut ts, XV, 147.

⁶ Yaman, Ahmet, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017, s. 20; Atar, Fahrettin, "İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, s. 19, ss. 19-48, 1985; Aslan, Nâsi, "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti", *Dini Araştırmalar*, 2/4, s. 85, ss. 85-100, 1999.

⁷ İbrâhîm, Muhammed Yûsri, *el-Fetvâ ehemmiyetuhâ, davâbituhâ, âsâruhâ*, Medine 2007, s. 22.

⁸ Aşkar, Muhammed Süleyman, *el-Fütüyâ ve menâhicü'l-iftâ*, Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, Kuveyt 1976, s. 7.

⁹ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 99; Karaman, Hayreddin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006, II, 579; Yaman, *Fetva Usûlü*, s. 20.

¹⁰ İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, VI, 445; Emir Pâdişâh, Muhammed Emîn, *Teysîru't-Tahrîr*, Dâru'l-Bâz, Mekke ts. IV, 251; İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, Dâru'l-Fikr Beyrut 1992, I, 69; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 416; Çeker, Orhan, "İftâ ve Bir Fetva Defteri Örneği", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, s. 35, ss. 35-54, Konya 1996.

¹¹ Atar, Fahrettin, "Fetva", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, 486-487, ss. 486-496, İstanbul 1995.

Rasûlullah ve ashabı iftâ meselesine son derece önem verdiğiinden fetva şeriatında büyük bir fiil sayılmaktadır.¹² Bu sebeple İbnü's-Salâh fetvanın, tabiatıyla müftülerin zirve denilebilecek bir konuma sahip olduklarını vurgular.¹³ Keza müftülerin ümmet nazarında bir ayrıcalığa sahip olduklarını, fetvanın da Allah adına imza atmak gibi bir sorumluluk getirdiğine işaret eder. Görüşünü temellendirme adına, “*Âlimler peygamberlerin varisleridir.*”¹⁴ rivayetini aktarır.¹⁵ Keza, “peygamberlerin meclislerine bakmak isteyen âlimlerin meclislerine baksın” sözünü bu minvalde nakleder.¹⁶ Bu noktada İbnü's-Salâh'ın değerlendirmelerini destekleyen Şâtûbî'nin (ö. 790/1388) “müftüler peygamber makamındadır” şeklindeki sözü kayda değerdir.¹⁷

2.2. Fetvanın Riskleri

Fetva önemli bir vazife olduğu kadar ciddi riskler de barındırmaktadır. İbnü's-Salâh, bu yönde çeşitli nakillerde bulunur. Onun kaydına göre bir mesele sorulduğunda müftü, onu cevaplama öncesi cennet ve cehennemi düşünerek hesaptan nasıl kurtulacağını muhasebesini yapmalı, daha sonra soruyu cevaplamalıdır.¹⁸ O, bu yönde daha başka nakillerde bulunarak bu konunun ne kadar hassas olduğunu ihsas ettirir.¹⁹ İbnü's-Salâh aktarmasa da “*Kim bir ilime dayanmadan fetva verirse melekler ona lanet eder.*”²⁰ rivayetini bu noktada zikretmekte fayda var.

İftâ vazifesinin riskleri dikkate alındığında müftü, yeri geldiğinde fetva vermekten imtina etmelidir. İbnü's-Salâh'ın kaydına göre Ebû Leylâ Yesâr, Ensar'dan yüz yirmi sahabîye yetiştiğini, onlardan birine soru sorulduğu vakit sâili/soru soranı bir başkasına yönlendirdiğini, nihayet sâilin tekrar ilk soru sorduğu sahabîye dönene kadar bunun böyle sürüp gittiğini aktarmıştır.²¹ Sahâbenin yolunu takip eden tâbîinin de fetvada acele etmediğini ifade etmek gerekir.²²

Buradan hareketle fakihler fetva vermede aceleci davranmayı uygun bulmamıştır. İbnü's-Salâh'ın İbn Mes'ûd'a (ö. 32/652-53) dayandırdığı sözde “*kendisine sorulan her meselede fetva veren delidir*”, denilmiştir. Yine İbnü's-Salâh'ın kaydına göre Hz. Ömer'e (ö. 23/644) bir mesele arz edildiğinde hemen cevap vermez, öncelikle Bedir ehline sorardı.²³

¹² Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1998, s. 571.

¹³ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman, *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütüb, Medine-Beyrut 1986, s. 69.

¹⁴ Ebû Dâvud, “İlim” 1; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *Sünen*, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, 1962-1977, “İlim” 19.

¹⁵ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 72.

¹⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 74.

¹⁷ Şâtûbî, Ebû İshak İbrâhîm, *el-Muvâfakât*, Dâru İbni Affân, Kahire 1997, V, 255.

¹⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 80.

¹⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 80-85.

²⁰ Suyûtî, Celâleddin, *el-Câmi'u's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, II, 517.

²¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 75.

²² İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah, *İ'lâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-âlemin*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996, I, 27.

²³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 75-76.

Açıkça anlaşıldığı üzere ilim, tecrübe ve feraset yönünden daha ehil müftüler varken acele etmek büyük bir vebal yüklenmek anlamına gelir. İbnü's-Salâh'ın Muhammed b. Aclân'a (ö. 148/765) dayandırdığı, *âlimin bilmiyorum demekten gafil olması ona öldürücü bir darbe isabet etmesi gibidir*, sözü buna matuftur denilebilir.²⁴ Şa'bi'nin (ö. 104/722) *bilmiyorum demek ilmin yarısıdır* sözü²⁵ ve İbn Ömer'in (ö. 73/693), *ilim üçtür, Kitap, Sünnet ve bilmiyorum demek* sözü de bunu destekler. İbn Abbas'ın (ö. 68/687-88) *Allah ve Rasûlü daha iyi bilir* demenin büyük bir ilim olduğunu ifade etmesi de bu minvaldedir.²⁶

Aktarılanlardan açıkça anlaşıldığı kadarıyla her soruya cevap vermeye gerek yoktur.²⁷ İbnü's-Salâh'ın nakline göre Medineli yedi fakihten biri olan Kâsım b. Muhammed'e (ö. 107/725) bir adam gelerek soru sordu. O, cevabı bilmediğini ifade edince, adam ben sana yönlendirildim, senden başkasını da tanımıyorum dedi. Kâsım b. Muhammed, sakalımın uzunluğuna ve etrafımdaki insan kalabalığına aldanma! Vallahi bilmiyorum, dedi. Yine İbnü's-Salâh'ın kaydettiği şu söz de bu meyandadır: *İnsanlardan fetvaya en cesaretli olanlar ilmi az olanlardır.*²⁸ Onun bu cihette daha pek çok naklini şu örnekle noktalamak meselenin önemini izah için yeterli olacaktır: İmam Mâlik'e (ö. 179/795) kırk sekiz mesele soruldu, Mâlik bunlardan otuz ikisi hakkında bilmiyorum, dedi.²⁹

Bu meselede Saymerî, Mâverdî (ö. 450/1058) ve Hatîb el-Bağdâdî'ye (ö. 463/1071) atıfta bulunduğu görülen İbnü's-Salâh,³⁰ şu ayetlere dayanarak fetvada yanılığa düşerek helale haram; harama helal demenin tehlikesine işaret eder:³¹ *“Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak bu helaldir, şu da haramdır, demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan uydurmuş oluyorsunuz. Kuşkusuz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler. (Onların kazandıkları) pek az bir menfaattir. Hâlbuki onlar için elem verici bir azap vardır.”*³²

İbnü's-Salâh'ın bilhassa fetvanın riskleri noktasında zikrettiği bilgilerden hareketle fetva vermekten bütünüyle kaçınmak gibi bir mana çıkarılamaz. Zira onun vurguladığı gibi - aşağıda geleceği üzere- ehil müftülerin fetva vermesi dinî bir sorumluluktur. Bu itibarla İbnü's-Salâh'ın nakil ve değerlendirmeleri, ehil olmayanları sakındırmak amacına matuftur denilebilir. Tabi ehil olanların da ihtiyatı elden bırakmaması gerektiği şeklinde de anlaşılabilir.

3. Müftüde Aranan Ehliyet Şartları

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) icra ettiği iftâ görevini deruhte edecek âlimlerin gerçek müftü sayılması için taşıması gereken asgarî şartlar bulunmaktadır. Zira selef âlimleri bu şartları

²⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 77.

²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr, *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1996, II, 368.

²⁶ Suyûtî, Celâleddin, *Edebü'l-fütüâ*, Dâru'l-Afâki'l-Arabiyye, Kahire 2007, s. 85.

²⁷ Suyûtî, *Edebü'l-fütüâ*, s. 71.

²⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 78.

²⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 79.

³⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 82-84.

³¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 85.

³² Nahl, 16/116-117.

haiz olmadıkça kendilerini fetva ile sorumlu kılmazdı.³³ İbnü's-Salâh, müftüde aranan şartlar ve vasıflar başlığı altında pek çok özellik zikretmektedir. İslam, mükelef/âkil-bâliğ, güvenilir olma, fişktan uzaklık yani adalet ve ictihad bu şartlar arasındadır.³⁴ İbnü's-Salâh aynı başlık altında fakih bir kişiliğe, sağlıklı bir zihne, sağlam fikre, sahih bir tasarrufa ve istinbata sahib olmak gibi hasletler sıralamaktadır.³⁵ O, bu vasıflara karşılık müftüde erkek ve hür olma şartı aramaz. Müftünün, ama ve ahras olabileceğini bu durumda yazı ve işaret kullanılması gerektiğini dile getirir.³⁶

İbnü's-Salâh'tan çokça istifade eden Nevevî,³⁷ İbn Hamdân (ö. 695/1295)³⁸ ve Suyûtî (ö. 911/1505)³⁹ de İbnü's-Salâh'ın sıraldığı bütün bu özellikleri müftüde aranan şartlar başlığı altında, olduğu gibi kaydetmiştir. Bu âlimler şart ve vasıf ayrımı yapmasa da İbnü's-Salâh, başlıkta ayrım yapmıştır. Metinde açık bir şekilde şunlar şart, bunlar da vasıftır şeklinde bir ayrıma gitmese de İbnü's-Salâh'ın, fakih bir kişiliğe sahip olmak gibi hasletleri bilinen şartlardan sonra ayrı bir cümle içinde zikretmesi aslında bu ikinci grubun onun nazarında şart değil haslet olduğunu göstermektedir.

İbnü's-Salâh'ın kendisinden çokça istifade ettiği Cüveynî'nin de bu vasıfları şart bağlamında zikretmemesi dikkat çekicidir.⁴⁰ Nitekim müftünün ictihad ve adalet ehli olması gerektiğini ifade eden Cessâs (ö. 370/981)⁴¹ ve Ukberî (ö. 428/1037) bu hasletlere şart noktasında temas etmemiştir.⁴² Keza akıl-bulûğ, adalet ve ilmi şart koşan Hatîb el-Bağdâdî⁴³ ve ictihad, adalet ve teshilden⁴⁴ uzak olmak şartlarını sıralayan Sem'ânî (ö. 489/1096) de bu hasletleri şart koşmamıştır.⁴⁵ İctihad yanında müftünün kemâl ve celal sıfatlarını haiz olmasını zikreden Âmidî'de (ö. 631/1233) de aynı durum geçerlidir.⁴⁶ Âmidî'nin kaydettiği ikinci şart, İbnü's-Salâh'ın zikrettiği vasıfları çağrıştırsa da fakih bir kişilik gibi hasletlerin şart olduğunu gösteren açık bir ibare yoktur.

Muasır araştırmacılar İbnü's-Salâh'ın zikrettiği bazı vasıfları da içeren pek çok hasleti şartlardan ayırmıştır.⁴⁷ Osman Şahin'in bu vb. vasıfları müftüde bulunması gereken bazı

³³ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Ta'zîmu'l-fütyâ*, Dâru'l-Eseriyye, Amman 2006, s. 51.

³⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 85-86.

³⁵ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 86.

³⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 106-107.

³⁷ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, s. 19.

³⁸ İbn Hamdân, Ahmed, *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Dimaşk 1380, s. 13.

³⁹ Suyûtî *Edebü'l-fütyâ*, s. 37.

⁴⁰ Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Abdullah, *Guyâsü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem*, Dâru'd-Da've, İskenderiye 1979, s. 480-481.

⁴¹ Cessâs, Ebü Bekir, *el-Fusûl fi'l-usûl*, Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, Kuveyt 1994, IV, 273.

⁴² Ukberî, Ebü Ali, *Risâle fi usûli'l-fikh*, Mektebetü's-Şuûni'l-Fenniyye, Kuveyt 2010, s. 35.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, II, 330.

⁴⁴ Gevşeklik yapmak anlamına gelen teshîl, ilmî ve fikrî açıdan fetvanın önemine uygun davranılmaması demektir. Bkz. Kâsimî, Muhammed Cemaleddin, *el-Fetvâ fi'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 76.

⁴⁵ Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer, *Kavâtu'l-edille fi'l-usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 353.

⁴⁶ Âmidî, Seyfüddîn, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, el-Mektebü'l-İslâmî, Dimaşk-Beyrut 1406, IV, 221.

⁴⁷ Aşkar, *el-Fütyâ*, s. 26.

ahlaki ve mesleki hasletler başlığı altında ayrı bir şekilde açıklaması⁴⁸ İbnü's-Salâh'ın bunları şart olarak görmediği şeklindeki kanaatimizi desteklemektedir. Bu itibarla İbnü's-Salâh'ın sarıh olmasa da başlık yanında metinde de şart-vasıf ayrımı yaptığı rahatlıkla söylenebilir.

İbnü's-Salâh'ın zikrettiği şartlardan İslam, akıl-bulûğ, ictihad ve adalet şartında görüş birliği vardır.⁴⁹ Hatta ictihad dışındaki diğer üç şartta icmâ olduğu ifade edilmektedir.⁵⁰ Yalnız yukarıdaki fakihlerden pek çoğu güvenilir olma şartını aramamakla birlikte İbnü's-Salâh'ın bunu şart koşması manidardır. Zira eser bağlamında yaptığı açıklamalarda açıkça görüldüğü üzere İbnü's-Salâh güvenilir olmayı oldukça önemsemektedir.⁵¹

İbnü's-Salâh'ın zikrettiği şartlardan sadece adalet ve ictihad şartı hususunda açıklamalar yaptığı görülmektedir. Bu sebeple bu iki meselenin alt başlıklar halinde aşağıda geldiği şekliyle ele alınması uygun görüldü. Öte yandan haslet olarak değerlendirdiğini düşündüğümüz vasıflara ise ayrı bir başlık altında temas edilecektir.

3.1. Adalet

Fıkıhın ilk ve temel ilkesi insanlar arasında adaletin tesisi olduğundan müftü açısından adalet vasfı büyük önem taşır.⁵² Genel bir tanıma göre farzları yerine getiren, büyük günahlardan kaçınan kimse âdil sayılmıştır.⁵³ Âdil olmayan kişi fâsık olarak nitelenir. Allah'ın emirlerine karşı gelen insan olarak tanımlanan fâsık⁵⁴ Cürcânî (ö. 816/1413) tarafından şöyle tarif edilir: "*Fâsık, Kelime-i Şehâdet getirmesine rağmen amel etmeyen ancak iman eden kimsedir.*"⁵⁵ Kişiyi işlediği büyük bir günah vb. hususlar fıska sürüklemiş, böylelikle kişi, adâlet vasfını kaybetmiştir.⁵⁶

İbnü's-Salâh, fıskın yani adaletten uzaklaşmanın fetvanın sıhhatine engel olacağını belirtir. Ona göre müstakil müctehid ehliyetine sahip olmak bu engeli ortadan kaldırmayacağından müftünün fetva vermekten kaçınması şarttır. Öte yandan İbnü's-Salâh, fâsık müftünün kendisi hakkında fetva vermesinde herhangi bir sakınca olmadığını belirtir. Onun kaydına göre zahiren âdalet sahibi görünmekle birlikte bâtinen durumu şüpheli olan müftünün fetva vermesi hususunda fetva verebilir veya veremez şeklinde iki zıt görüş gelse de ona göre caizdir. Çünkü bâtinen de adaleti şart koşmak tespiti mümkün olmayan bir durum olduğundan müstefti için meşakkat olur.⁵⁷ İbnü's-Salâh'ın bu son görüşüyle kolaylaştırıcı bir yol benimsediği görülmektedir. Kanaatimizce aleni bir şekilde günah

⁴⁸ Şahin, Osman, *Fetvâ Âdâbi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016, s. 46-51.

⁴⁹ Atar, "İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı", s. 33; Şahin, *Fetvâ Âdâbi*, s. 40-44.

⁵⁰ İbn Hamdân, *Sıfatü'l-fetvâ*, s. 13; Aşkar, *el-Fütüâ*, s. 27.

⁵¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 159-160.

⁵² Yaman, *Fetva Usûlü*, s. 181.

⁵³ Karaman, Hayreddin, "Adâlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, s. 344, ss. 343-344, İstanbul 1988.

⁵⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "Fâsık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, 202, ss. 202-205, İstanbul 1995.

⁵⁵ Cürcânî, Ebu'l-Hasan, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007, s. 151.

⁵⁶ Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 128.

⁵⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 107.

işlemekten sakınan dolayısıyla istikametten ayrılmayan müftüyü ehil addetmek kabul edilebilir bir görüştür.

3.2. İctihad

İctihad bizzat Rasûlullah tarafından başvurulmuş bir yöntem olduğundan, ashap ve tâbiîn fakihleri de bu yolu takip etmiştir.⁵⁸ Onların yöntemini benimseyen müctehid müftüler de şer'î delillere dayanarak fetva vermiştir.⁵⁹ Fetva verebilecek düzeyde ictihad ehliyetine sahip olmak şart koşulmuştur.⁶⁰ Bu sebeple müftünün ictihad açısından yeterli ilmî müktesabata sahip olması gerekli görülmüştür.⁶¹ Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) de vurguladığı gibi sağlam ilim yanında zann-ı galip de hakikattir ve onunla amel etmek vâciptir.⁶²

3.2.1. İctihadın Şartları

İbnü's-Salâh, ictihad şartlarını, müctehidlerin ilmî seviyeleri ve mezhepteki konumlarına göre tespit etmiştir. Bu itibarla müctehidlerini fetva açısından temelde, *müstakil olan ve olmayan* şeklinde iki kısma ayırmıştır.⁶³ Müstakil olmayan müftüyü, *müntesip, mukayyed, fakihu'n-nefs ve mezhebin görüşünü ezberleyen müftü* şeklinde dört alt kategoride incelemiştir. İbnü's-Salâh'ın bu şekilde bir ayırım yapmasında müteahhirün dönemde müstakil ictihad faaliyetinin yerini mezhep içi ictihad faaliyetlerinin almış olması yatmaktadır. Nitekim İbnü's-Salâh, uzun zamandan beri müstakil müftü bulunmadığını belirterek buna işaret etmiştir.⁶⁴ Bu çerçevede iftâ işinin müntesip müftülere kaldığını dile getirmiştir.⁶⁵ Sonraki asırlarda müstakil müftü nitelmesini hak eden bir fakihin yetişmemiş olması İbnü's-Salâh'ın görüşünü teyit eder niteliktedir.

Müstakil Müftü: İbnü's-Salâh, müstakil müftünün Kitap, Sünnet, icmâ, kıyası ve bunların delalet şekillerini bilmesini ve bunlardan hüküm çıkarabilmesini, tabiatıyla fıkıh usûlünü de kullanmasını şart koşar. Kur'an-hadis ilmini, nâsîh ve mensûh nasları; nahiv ve lûgatı, ulamânın ihtilaf ve ittifak ettiği konuları bilmesini de gerekli görür. İbnü's-Salâh'ın ifadelerine göre müstakil müftü, âlimlerin tercihleri yanında onlara ulaşma noktasında da uzmanlaşmalıdır. Son olarak fûrû-i fikhın ana ve tali meselelerine hâkim olmalıdır.⁶⁶

Fûrû-i fikhın tamamını ezbere bilmeyi gerekli görmeyen İbnü's-Salâh, İsferyâîni (ö. 418/1027) ve Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) gibi fakihlerin bunu şart koştuğunu dile getirir.⁶⁷ İbnü's-Salâh'ın açıklamalarına göre fıkıh bilgisi ictihadın bir meyvesi

⁵⁸ Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, İFAV, İstanbul 1996, s. 40-44.

⁵⁹ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, s. 23.

⁶⁰ Şirâzî, Ebû İshak İbrâhîm, *Şerhu'l-Lüma'*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, II, 1043.

⁶¹ Köse, Saffet, *İslâm Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2012, s. 212.

⁶² Fahreddin er-Râzî, Muhammed, *el-Mahsûl fi 'ilmi usûli'l-fikh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992, VI, 70.

⁶³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 86.

⁶⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 91.

⁶⁵ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 82.

⁶⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 86-87.

⁶⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 88.

olduğundan kendinden önce var olan ictihada şart koşulamaz.⁶⁸ Fıkıhın ana ve tali meselelerine hâkim olmayı gerekli gören ibaresi dikkate alındığında İbnü's-Salâh'ın fikhî bilgiyi son derece önemseydiği, ictihad ehliyetine mani olabileceği cihetinden fıkıh hafızı olmayı ise manasız gördüğü söylenebilir. Müctehidin varlığını zorlaştırdığı düşünülen bu meseleleri şart koşmayan İbnü's-Salâh'ın müstakil müctehidin vasıfları konusunda kolaylaştırıcı bir yol izlediği ifade edilebilir. Esasında İbnü's-Salâh'ın sıraladığı şartların diğer âlimlerin zikrettiği temel şartlara paralellik arz ettiği görülmektedir.⁶⁹ Yalnız bu eserlerde genellikle hangi müctehidin şartlarına temas edildiğinin açıkça ifade edilmediğini belirtmekte fayda vardır. Bu itibarla İbnü's-Salâh'ın müstakil olan ve -aşağıda geleceği üzere- olmayan müftüler hakkında zikrettiği şartların daha sistematik olduğu söylenebilir. Son tahlilde İbnü's-Salâh, zikrettiği vasıflara sahip olan müstakil müctehidin herhangi bir mezhebi taklid etmeden şer'î delillerden şer'î hükümler çıkaracağını dile getirir.⁷⁰

Müntesip Müftü: İbnü's-Salâh, müntesip müftünün, müstakil müctehidin sahip olduğu bilgi birikimine sahip olması gerektiğini belirtir. Ona göre bir müftüyü müstakil olmaktan çıkarıp müntesip kılan şey imamının ictihadda izlediği yolu takip etmiş olmasıdır.⁷¹ Yine ona göre Şâfiî müntesip müftüler İmam Şâfiî'yi (ö. 204/820) taklid etmemiş, sadece ictihad ederken onun yöntemini izlemiştir.⁷² İbnü's-Salâh'ın müntesip müftülerin konularını bu şekilde değerlendirmelerinde bazı Şâfiî müftülerin taklidden olabildiğince kaçındığı fikri yatmaktadır. İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden açıkça anlaşıldığı kadarıyla müntesip müftüler genel olarak taklidden halidir. Fakat ictihadda imamın izlediği yolu takip etmiş olmaları usûl açısından mukallid olduklarına hamledilmiştir.⁷³

Kimi müftülerin ictihad açısından mertebelerinin tartışma konusu olduğu bilinmektedir. Bu noktada İbnü's-Salâh, Ebû Yusuf (ö. 182/798), Muhammed (ö. 189/805), Müzenî (ö. 264/878) ve İbn Süreyc (ö. 306/918) gibi fakihlerin müstakil müftü olup olmadığı hakkında Hanefî ve Şâfiî âlimler arasında görüş ayrılığı olduğuna temas eder. Bu fakihlerin, fıkıhın bir dalında müstakil sayılmalarında herhangi bir itirazı olmadığını söyler, dahası bütün alanlarda da müstakil sayılmalarının önünde bir engel bulunmadığını belirtir.⁷⁴ İbnü's-Salâh'ın bu fakihleri müstakil sayan ifadesinde yalnız olmadığını belirtmek gerekir.⁷⁵ İbnü's-

⁶⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 88-89.

⁶⁹ Cüveynî, *el-Gıyâsî*, s. 478-479; Şah Veliyyullah, Ahmed ed-Dihlevî, *İkdu'l-cid fi ahkâmî'l-ictihâd ve't-taklîd*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1978, s. 20; Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, Dâru İbni Kesîr, Dımaşk-Beyrut 2014, s. 821-824; Hallâf, Abdulvehhâb, *İlmi usûli'l-fikh*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2008, s. 174; Şaban, Zekiyyüddin, *Usûlü'l-fikhî'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-Hanifiyye, İstanbul ts. s. 404-412; Zeydan, Abdülkerim, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, s. 318-320; Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhî'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2009, II, 337.

⁷⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 87.

⁷¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 91.

⁷² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 92.

⁷³ Kemalpaşazâde, *Tabakatu'l-müctehidîn*, Matbaatu'l-Cebelâvî, Kahire 1976, s. 13; İbn Âbidin, Muhammed Emin, *Mecmûatu resâli İbn Abidîn*, Dâr Saadet, yy. ts. I, 11.

⁷⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 93-94.

⁷⁵ Mercânî, Ebu'l-Hasan Şihâbeddin Hârûn el-Kazânî, *Nâzûratu'l-hak fi farziyyeti'l-işâ' ve in lem yegibi's-şafak*, Dâru'l-Hikme-Dâru'l-Feth -İstanbul-Amman 2012, s. 190.

Salâh bu tartışmalardan sonra müntesip müftülerin verdiği fetvaların müstakilin fetvalarına denk olduğunu dile getirir.⁷⁶ İbnü's-Salâh'ın bu değerlendirmesi müntesip müftünün, müstakil müftünün sahip olduğu bilgi birikimine sahip olması gerektiği şeklindeki görüşüyle uyum arz eder.

Mukayyed Müftü: İbnü's-Salâh'ın ifadeleri dikkate alındığında mukayyed müftülerin, müstakilin bilgi birikimine yaklaştığı görülmektedir. Onları *ashabu'l-vucûh* olarak da niteleyen İbnü's-Salâh, onların genellikle hadis ve Arapça açısından yetersiz olduklarını, bu sebeple yer yer taklide başvurduklarını belirtir. Öte yandan görüşlerini delillendirmede müstakil olduklarını, bununla birlikte imamın usûl kurallarını aşamayacaklarını belirtir. Ona göre bu müftüler istinbat ve tahric konusunda uzmanlaşmıştır.⁷⁷ İbnü's-Salâh'ın kaydına göre Şâfiî fakihlerin çoğunluğu mukayyed müftülerinden oluşmaktadır.⁷⁸

Fakihu'n-Nefs: İbnü's-Salâh, fakih bir kişiliğe sahip olan müftülerin imamın görüş ve delillerine vakıf olduklarını belirtir. Bununla birlikte mertebelerinin diğer müctehitlerden aşağıda olmalarını şu gerekçelere bağlar: Mezhebin görüşlerine ve usûl ilmine hâkim olmamaları; tahric ve istinbatta yeterince uzmanlaşmamış olmalarıdır. İbnü's-Salâh, bu vb. yetersizlikleri nedeniyle bu âlimlerin icihad ehliyeti yönünden kısıtlı olduklarını vurgular. Çeşitli görüşleri derleyen, tercih eden ve yazarların bu fakihler olduğunu zikreder. Onun ifadelerine göre h. beşinci asrın sonları ve daha sonraki fakihler bu müctehidlerden sayılır.⁷⁹

Mezhebin Görüşünü Ezberleyenler: İbnü's-Salâh, görüşleri ezberlemekle yetinen müftülerin açık ve gizli meseleleri anlamakla birlikte görüşleri delillendirmekte yetersiz kaldıklarını söyler. Ona göre bu müftüler imamın veya ahabının metinlerinden nakilde bulunabilir ve bunlarla fetva verebilirler.⁸⁰

İbnü's-Salâh, fetva ile meşgul olmak isteyen bir kişide temelde iki, toplamda ise beş sınıf olarak nitelediği bu müftülerden birinin vasfının bulunması gerektiğini dile getirir. Bu sebeple fetvaya ehil olduğunu ileri sürenlerin kendilerini bilmeleri ve Allah'tan sakınmaları gerektiğini söyleyerek meselenin ciddiyetini vurgular.⁸¹

3.2.2. İctihad Ehliyeti Bağlamında Diğer Meseleler

3.2.2.1. Müftülerin Görüş Tercihinde Bulunması

İbnü's-Salâh'ın ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla müntesip müftüler Şâfiî'nin iki görüşünden dilediğini alıp almamakta muhayyer değildir. Buna göre bu iki görüşten hangisinin müteahhir olduğunu bilirse onunla fetva vermelidir. İki fetvadan hangisini eski veya yeni olduğu bilinemediği durumlarda racih olanın tespiti önem arz etmektedir. İbnü's-

⁷⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfti*, s. 94.

⁷⁷ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfti*, s. 94-95.

⁷⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfti*, s. 95.

⁷⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfti*, s. 98.

⁸⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfti*, s. 99.

⁸¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müfti*, s. 101.

Salâh, bu durumun on altı veya on yedi meseleyle sınırlı olduğunu dile getirir. Mezhebin usul ve kurallarından hareket eden tahric ehli âlimlerin racih olan görüşü tespit edebileceğini, bu seviyede olmayan âlimlerin tahric ehlinin görüşlerine başvurabileceğini, herhangi bir görüş bulamadıkları takdirde tevakkuf etmeleri gerektiğini ifade eder.⁸² Bu konu hakkında tali tartışmalara girdiği görülen İbnü's-Salâh'ın meseleyi uzattığı görülmektedir.⁸³ Son tahlilde o, yirmi küsur meselede Şâfiî'nin yeni görüşüyle değil de eski görüşüyle fetva verildiğini belirtir.⁸⁴

Mertebeleri değişkenlik göstermekle birlikte müntesip müftülerin yeri geldiğinde başka mezheplerin görüşlerini de alabileceği söylenmiştir.⁸⁵ Delil, örf, maslahat, ihtiyaç, zaruret vb. gerekçeler bu tercihe dayanak olarak zikredilmiştir.⁸⁶ Zira onların ehliyeti ve dirayeti onları böyle bir tasarrufta bulunmaya sevk etmiştir.⁸⁷ Bu fakihlerin başka mezheplerin görüşlerini de alabileceğini ifade eden İbnü's-Salâh, İmam Şâfiî'nin, *benim kitabımda Sünnet'e muhalefet bulursanız sözümü bırakınız*, ifadesinden hareketle pek çok Şâfiî fakihinin aslında tercihte bulunduğunu söyler. İbnü's-Salâh'ın nakline göre onlardan biri bir hadise dayanarak Şâfiî'ye muhalefet eden bir görüş benimsese, Şâfiî'nin görüşünün hadise muvafakatı gerektireceğini belirterek bu tavrını temellendirmeye çalışırdı.⁸⁸

İbnü's-Salâh'ın aktardığı pek çok bilgidен sonra ihtiyatlı bir yol benimsediği söylenebilir. Zira onun ifadelerine göre bir hadise dayanarak mezhebin görüşüne muhalefet edebilmek için ya genel olarak mutlak ya da özel olarak o meselede ictihad ehliyetine sahip olmak gerekir.⁸⁹ Bu itibarla İbnü's-Salâh'a göre fûrû-i fıkıhta mutlak müctehid olup, imamının yöntemini takip etmesi hasebiyle müntesip olan müftü başka bir mezhebin görüşüyle fetva verebilir. Ayrıca onun, müsteftiye herhangi bir açıklamada bulunması gerekmez. Ancak mukayyed olup dolayısıyla imamını fûrû-i fıkıhta da taklid eden müftünün durumu bundan farklılık arz eder. Buna göre bu müftü, sadece başka bir mezhebin görüşünü benimsemekle ve zikretmekle yetinemez. Örneğin Şâfiî mukayyed bir müftü kendisine arz edilen meselede, Hanefî mezhebinin görüşünü benimsese ve onunla fetva verse dahi sâile, Şâfiî'nin görüşünün ne olduğunu açıklamak durumundadır.⁹⁰

Açıkça anlaşıldığı kadarıyla bu müftüler ellerinden gelen bütün çabayla esah görüşe ulaşmaya çalışmalı ve onunla fetva vermelidir. Hatta başka bir imamın görüşü de olsa eğer delili daha sağlam ise onu almak ve müsteftiye bildirmekten geri durmamalıdır. Karaman'ın ifadesine göre Şevkânî, Şah Veliyyullâh, San'ânî, Zerkâ, Ebû Zehra, Sıbâî, Abdulkerin

⁸² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 123-124.

⁸³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 124-130.

⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 128.

⁸⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâm*, IV, 163.

⁸⁶ Yaman, *Fetva Usûlü*, s. 67-91.

⁸⁷ Yaman, Ahmet, "Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usûlü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII, s. 9, ss. 5-34, 2015.

⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 117-118.

⁸⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 121.

⁹⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 121-122.

Zeydan, Abdulkadir Udeh, Şeltut, Sayis vb. âlimler bu görüşü benimsemiştir.⁹¹ Buna göre bu konunun güncelliğini koruduğu, İbnü's-Salâh'ın da görüşünde yalnız olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

3.2.2.2. Mukallidlerin Fetva Vermesi

İbnü's-Salâh'ın değerlendirmelerinden açıkça anlaşıldığı kadarıyla yukarıda zikrettiği beş sınıf müftü dışındaki insanlar mukalliddir. Diğer yandan kısmî düzeyde ilim sahibi olan kimi mukallidlerin müftü olarak nitelendirildiği bilinen bir gerçektir. İlim sahibi de olsa genel olarak mukallidlerin fetva vermesi haramdır.⁹² Hatta bunda icmâ da vaki olmuştur.⁹³ Nitekim, “Her kim ilimsiz yere insanlara fetvâ verirse yerdeki ve gökteki melekler olma lanet eder.” rivayetini aktaran İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), bu müftülere dönük tehdidin ne denli şiddetli olduğunu söylemiştir.⁹⁴ Bu itibarla mukallidin verdiği fetvanın sahih olmadığı aşikardır.⁹⁵

İlkesel açıdan İbnü's-Salâh'ın da bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Yalnız İbnü's-Salâh, mukallid fetva veremez sözünden kastın kendi görüşü gibi fetva veremez şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. Onun ifadesine göre mukallidin imamını zikrederek onun görüşlerini rivayet etmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Bu itibarla İbnü's-Salâh, iftâ makamında olsalar dahi bunların gerçek müftü sayılamayacağını, olsa olsa müftü makamını işgal etmiş olan zatlar olduklarını vurgular.⁹⁶ İbnü's-Salâh, mukallid müftülerden sâdır olan sözün kendilerinin değil, taklid ettikleri imamın olması hasebiyle mukallidin verdiği hükmün esasında fetva değil sadece nakil olarak nitelendirilmesi gerektiğini ifade eder.⁹⁷ Bilmen, bu çerçevede mukallidin müftü olarak adlandırılmasının mecazen olduğunu söyler.⁹⁸ Zuhaylî'nin de dediği gibi son dönemlerde sâdır olan fetvalar genelde bu şekildedir.⁹⁹

İbnü's-Salâh, mukallidin fetva vermesi, daha doğru bir ifadeyle aktarması hususundaki görüşlere temas eder.¹⁰⁰ Mukallidin güvenilir bir kitaptan fetva aktarmasında sakınca görmediğinden mukallidden fetva istemeyi, bulunduğu veya gidebileceği civar bölgelerde gerçek müftünün bulunmaması şartına bağlar.¹⁰¹ Aslında İbnü's-Salâh'ın değerlendirmelerinden hareketle, ilim ehline veya görüşlerine ulaşmanın kolay olduğu bu asırda -çok nadir durumlar hariç- mukallidden fetva istenemeyeceği gibi bir anlam çıkarılabilir. Binâenaleyh Nevevî'nin de dile getirdiği gibi ehil olmayanların iftâ faaliyetinde

⁹¹ Karaman, *Günün Meseleleri*, II, 593.

⁹² İbn Hamdân, *Sıfatü'l-fetvâ*, s. 6, 12.

⁹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâm*, II, 126.

⁹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Ta'zîmu'l-fütyâ*, s. 128-129.

⁹⁵ Aşkar, *el-Fütyâ*, s. 29.

⁹⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 102-103.

⁹⁷ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman, *Şerhu müşkili'l-Vasit*, Dâru Künûzi İşbiliyâ, Riyad 2011, IV, 363.

⁹⁸ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1985, I, 246

⁹⁹ Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve edilletuh*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985, I, 28.

¹⁰⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 101-102.

¹⁰¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 104.

bulunmasının sorumluluğu kadar yine ehil olanların vazifelenirilmesi de ehemmiyet arz eder.¹⁰²

3.2.2.3. Müctehidin Taklide Başvurması

İctihada son derece önem veren İbnü's-Salâh, taklidin âlimler için kısmen de olsa cari olabileceği gerçekliğini dikkate alır. Bu sebeple ona göre müntesip müftülerin asla taklide başvurmadığı şeklinde bir iddiada bulunmak doğru değildir.¹⁰³ Nitekim Fahreddin er-Râzî'nin ictihad derecesine ulaşmış müftünün sağlam bir ilme veya zann-ı galibe sahip ise bir başkasını taklid edemeyeceğini ifade etmesi yerine göre taklid edebileceği şeklinde anlaşılabilir.¹⁰⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 751/1350) kaydına göre müstakil müctehidler dahi bazı konularda kendilerinden daha bilgili fakihleri taklid ettiği cari olmuştur. Örneğin Şâfiî hac bahsinde Atâ'yı bir meselede taklid etmiştir.¹⁰⁵

Müstakil müctehidler de taklide bulunduğu şeklindeki iddialara sıcak bakmadığı anlaşılan İbnü's-Salâh'ın talidi müntesip müftülerle sınırlı tutması taklidin İmam Şâfiî asrından sonra başladığı şeklindeki kaydına dayanır. İbnü's-Salâh'ın kaynaklarından biri olan Hatîb el-Bağdâdî müftünün yeri geldiğinde kendisinden daha bilgili bir fakih taklid etmesinde sakınca bulunmadığını söylemesi de bu minvalde değerlendirilebilir.¹⁰⁶

3.2.2.4. İctihadın Bölünmesi Meselesi

Fkhın bütün alanlarında değil de belli başlı konularında ictihad yapmayı ifade eden ictihadın bölünmesi meselesi öteden beri tartışma konusu olmuştur. Fakihlerin çoğunluğu bu fikre cevaz vermiştir.¹⁰⁷ İctihadın bölünmesi fikrini benimsediği görülen İbnü's-Salâh'ın kaydına göre müftü, sadece menâsik ve ferâiz gibi konularda ictihad edebilir. İbnü's-Salâh, bazı Şâfiî âlimlerin¹⁰⁸ bu fikre karşı çıktığını, İbnü's-Sabbâğ (ö. 477/1084) gibi âlimlerin ise sadece ferâiz ile sınırlı olmak kaydıyla buna cevaz verdiğini belirtmiştir.¹⁰⁹ İbnü's-Salâh'a göre ictihadın bölünmesi fikrinin herhangi bir konu ile sınırlandırılması doğru olmaz. Bir diğer ifadeyle müctehid herhangi bir veya birkaç konuda ictihad ehliyetini haiz olabilir.¹¹⁰ Aynı şekilde Gazzâlî (ö. 505/1111) bu fikri benimsemektedir.¹¹¹ İbnü's-Salâh'ın bu konuda Gazzâlî gibi fakihlerin görüşüne muvafakat ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁰² Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, s. 17.

¹⁰³ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 93.

¹⁰⁴ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl*, VI, 83.

¹⁰⁵ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâm*, IV, 162-163.

¹⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, II, 135.

¹⁰⁷ Zuhaylî, *Usûlü'l-fikh*, II, 1075; Nemle, Abdulkarim, *el-Mühezzeb fi ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999, V, 2329; Ömerî, Nâdiye Şerif, *el-İctihâd fi'l-İslâm asluhû, ahkâmuhû, âfâkuhû*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984, s. 166.

¹⁰⁸ Kelvezânî de bu görüştedir. Bkz. Kelvezânî, Ebu'l-Hattâb, *et-Temhîd fi usûli'l-fikh*, Dâru'l-Medenî, Cidde 1985, IV, 390-393.

¹⁰⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 90-91.

¹¹⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 91.

¹¹¹ Gazzâlî, Ebu Hâmid, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997, II, 289.

Bilgiye ulaşma imkânı artmakla birlikte ilim dallarındaki çeşitlilik ve genişlik göz önünde bulundurulduğunda günümüz açısından ictihadın bölünmesi fikri daha sağlıklı durmaktadır. Yeni meselelerle birlikte konular ve sorunların karmaşıklığı da dikkate alındığında bütün müctehidlerden fikhin her sahasında uzmanlaşmasını beklemek çok da gerçekçi olmaz. Buna göre fetvadaki risk ve tehlikeler düşünüldüğünde her bir müctehid ve uzmanın ihtisas alanında konuşması evladır. Örneğin günümüzde ihtisas sahibi bir araştırmacının yaptığı doktora tezi ictihadın bölünmesi kabilinden değerlendirilebilir. Zira bir konuyu enine boyuna araştırmak kişiyi bir konuda söz sahibi kılabılır. Tabi bütün tez çalışanların bu konumda oldukları iddiasında değiliz. Karadâvi'nin de belirttiği gibi bu vb. çalışmalar bir konu etrafında uzmanlaşmak olarak kabul edilebilir.¹¹²

4. Müftüde Bulunması Gerekli Hasletler

Müftüde bulunması gerekli hasletlerin, fetvanın isabetli olmasında büyük fayda sağlayacağı aşikardır. Bu hasletler *niyet, hilm-sekinet, sıdk, mesleki tecrübe, ekonomik yeterlilik, toplumdaki lafızları bilme* vb. şeklinde sıralanabilir.¹¹³ İbnü's-Salâh, fakih bir kişiliğe sahip olmak, sağlıklı bir zihin, sağlam fikir, sahih bir tasarruf ve istinbat sahibi olma gibi vasıfları bu yönde sarıh bir şekilde zikreder.¹¹⁴ Diğerlerine ise dolaylı da olsa temas ettiği söylenebilir. İbnü's-Salâh zikri geçen hasletlerden sadece ekonomik yeterlilik ve toplumdaki lafızları bilme hasletine dair açıklamalar yapmıştır.

4.1. Ekonomik Yeterlilik

İbnü's-Salâh, fetvada maddi karşılık beklemenin doğru olmadığını ifade ederek iftânın bila ücret yapılması gerektiğini belirtir. Müftünün, müsteftiden ücret almaması gerektiği şeklindeki kendi ifadesine bakılırsa beytü'l-maldan maaş almakta herhangi bir sakınca yoktur. İbnü's-Salâh, müftünün zengin olması halinde maaş alıp almaması hususunda iki görüş geldiğini belirtir. Ona göre bu durumda doğru olan, müftünün maaş almamasıdır.¹¹⁵ İfadelerine bakılırsa Nevevî, İbnü's-Salâh'ın görüşünü olduğu gibi aktararak benimser.¹¹⁶

İbnü's-Salâh, beytü'l-malda para bulunmaması halinde dahi varlıklı olmayan müftünün fetva verdiği insanlardan ayrı ayrı ücret almasının doğru olmadığını belirtir.¹¹⁷ Bir diğer ifadeyle bizzat tek tek insanların elinden değil de toplumdan maaş niteliğinde bir ücret almasında sakınca bulunmadığını ihsas ettirir.¹¹⁸ Nitekim kendisi, Ebu'l-Kâsım es-Saymerî'nin bölge halkına birlik olarak müftünün ihtiyaçlarını gidererek rızkını temin etmesinin caiz olduğunu, hem böylelikle müftünün kendisini fetva işine rahatlıkla verebileceği

¹¹² Karadâvi, Yusuf, *el-İctihâd fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1996, s. 62.

¹¹³ Karadâvi, Yusuf, *el-Fetvâ beyne'l-indibât ve't-teseyyüb*, Dâru's-Sahvâ, Kahire 1988, s. 35-36; Aşkar, *el-Fütüyâ*, s. 53-54; İbrâhim, *el-Fetvâ*, s. 461-467.

¹¹⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 86.

¹¹⁵ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 114. Ayrıca bkz. Sem'ânî, *Kavâti'*, II, 356.

¹¹⁶ Nevevî, *Adâbu'l-fetvâ*, s. 39.

¹¹⁷ Cumhurun bu görüşte olduğu ifade edilmiştir. Bkz. İbrâhim, *el-Fetvâ*, s. 504.

¹¹⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 114.

şeklindeki sözünü aktararak ona muvafakat eder.¹¹⁹ Görüldüğü kadarıyla İbnü's-Salâh'ın kaynaklarından biri olan Hatîb el-Bağdâdî de bu görüştedir.¹²⁰

Müftünün insanların eline bakması iftâ makamının onur ve haysiyetine ciddi zararlar verebilir. Nitekim Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) elinde daima bir miktar mal bulundurarak şöyle derdi: “Eğer bunları harcarsam o vakit insanlara muhtaç olurum ki bu durumda insanlar beni buruşturulmuş kâğıt parçası haline getirirler.”¹²¹ Müftünün, kimsenin tesirinde kalmadan vicdaniyla bağımsız bir şekilde hüküm vermesi için ekonomik açıdan özgür olmasının önemi yadsınamaz bir hakikattir.¹²²

Müftünün hediye alıp alamayacağı hususu ücret meselesiyle doğrudan ilgilidir. İbnü's-Salâh, Sem'ânî'nin görüşüne¹²³ dayanarak müftünün hediye almasında herhangi bir sakınca görmez. Öte yandan verilen hediye rüşvet kabilinden olduğu takdirde onu almanın haram olduğunu belirtir.¹²⁴ İbnü's-Salâh'ın bu son görüşünü isim vermeden kaydeden İbn Hamdân, bir makam veya mal beklentisi içindeyken de fetva verilemeyeceğini belirtir.¹²⁵

4.2. Toplumdaki Lafızları Bilme

İbnü's-Salâh, müftünün, lafızların etkin belirleyici olduğu ikrar ve yemin gibi meselelerde bölge insanından olmadıkça veya bu lafızları öğrenmedikçe fetva veremeyeceğini belirtir. Zira onun ifadesine göre lafızların manaları bölgeden bölgeye değişiklik gösterir. Eğer müftü bunlara vakıf olmazsa tecrübeyle sabit olduğu üzere pek çok hata yapar.¹²⁶ Müftünün bölge halkından olması veya oraya aşına olması kendisine pek çok meziyet kazandırır. Aşkar'ın da ifade ettiği gibi müftü, insanı bütün yönleriyle tanımalıdır ki aldanmasın ve aldatmasın.¹²⁷

5. Fetva Vermenin Hükümü

Fetva vermenin hükümü, ehliyet konusuyla doğrudan alakalı bir konudur. Zira İbnü's-Salâh'ın vurguladığı gibi iftâ vazifesi ehil müftüye farzdır.¹²⁸ Fakat fetva vermek genel olarak aynı değil de kifâî bir vazife olarak değerlendirilir.¹²⁹ Nitekim İbnü's-Salâh, bulunduğu yerde kendisinden başka müftü bulunmadığı takdirde fetva vermenin aynı farz, bulunması halinde kifâî farz olduğu belirtir. Diğer yandan Halîmî'nin (ö. 403/1012) bir bölgede iki müftü bulunur da her ikisi fetva meclisinde hazır bulunmazsa orada bulunan diğer müftüye fetva vermek

¹¹⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 115.

¹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, II, 347.

¹²¹ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâm*, IV, 156-157.

¹²² Şahin, *Fetvâ Âdâbı*, s. 50.

¹²³ Sem'ânî, *Kavâî'*, II, 356.

¹²⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 115. Ayrıca bkz. Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, s. 40.

¹²⁵ İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ*, s. 35.

¹²⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 115.

¹²⁷ Aşkar, *el-Fütyâ*, s. 54.

¹²⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 95, 108. Ayrıca bkz. Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, s. 13, 35; İbn Hamdân, *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî*, s. 6; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâm*, IV, 163; Şahin, *Fetvâ Âdâbı*, s. 27.

¹²⁹ Yaman, *Fetva Usûlü*, s. 38; Aşkar, *el-Fütyâ*, s. 16.

farz-ı ayın olur görüşünü aktarır, fakat buna karşı çıkar. Azhar dediği görüşe göre bu durumda fetva vermek farz-ı ayın olamaz. Zira İbnü's-Salâh, bunu Ebû Leylâ Yesâr'dan gelen rivayete dayandırır. Buna göre Ebû Leylâ Yesâr, Ensar'dan yüz yirmi sahabiye yettiğini onlardan birine soru sorulduğu vakit sâili bir başkasına yönlendirdiğini, nihayet sâilin tekrar ilk soru sorduğu sahabî gelene kadar bu durumun böyle sürüp gittiğini aktarır.¹³⁰

İbnü's-Salâh'ın aktardığı bu rivayet ve yukarıda geçen pek çok değerlendirmesi dikkate alındığında fetva vermek bir müftüye ister aynî ister kifâi farz olsun her soruya hemen icabet etmenin farz olduğu şeklinde mutlak bir söz söylemek doğru olmayacaktır. Ancak o bölgede başka ehil müftü bulunmaması ve soruya konu olan mesele hakkında şer'î bir nas veya icmâ olması halinde derhal fetva vermek soru soranın ihtiyacını giderme noktasında önem taşır. Çünkü fetva bir hakikatin tebliği sayıldığından onun gizlenmesi söz konusu olmaz. Öyle ki Aşkar'ın yeni ortaya çıkan bilgiler ışığında nas ve icmâ yanında celi bir kıyas bulunması halinde de fetva vermenin vâcip olduğunu, dolayısıyla bundan imtina edilemeyeceği şeklindeki kaydı¹³¹ bu fikre destek niteliği taşır.

6. Fetva Vermenin Sakıncalı Olduğu Durumlar

Fetvanın vâcip olması yanında sakıncalı olduğu haller bulunmaktadır. Zira ehil olmak asgari şartları sağlasa da tesâhül, bedenî ve ruhi meşgale gibi hallerde fetva vermek uygun görülmemiştir.¹³² İbnü's-Salâh'ın, zikredilen bu durumlara dair açıklamaları alt başlıklar halinde şu şekildedir:

6.1. Tesâhül

Gevşeklik yapmak anlamına gelen tesâhül, fetvanın önemine uygun davranmamak olarak ifade edilebilir.¹³³ İbnü's-Salâh, müftünün tesâhül yapmasını caiz görmemiş, dahası bu müftülere soru sorulmasına da cevaz vermemiştir. Müftünün gerekli araştırma ve incelemeyi yapmadan dolayısıyla fetvanın hakkını vermeden acele ile cevap vermesini tesâhül örneği olarak zikretmiştir. İbnü's-Salâh'ın değerlendirmelerine göre tesâhül, aceleciliği ustalık; ağırbaşlı olmayı noksanlık gibi algılamaya neden olabilir. Bu itibarla müftü aceleci davranmaktan kaçınarak kendisinin ve diğer insanların dalalete düşmesine engel olabilir. Fakat müftü soruyu hemen cevaplayacak bir bilgi ve birkime sahipse bu, tesâhül sayılmaz. İbnü's-Salâh, tesâhül nedeniyle müftünün bazen mahzurlu hilelere başvurduğunu dile getirir. Bazen de fetva isteyeninin arzu ve manfaatına göre fetva vermeye kalkışabileceğini belirtir. Bu durum dilimizdeki *nabza göre şerbet verme* deyimine karşılık gelmektedir. İbnü's-Salâh, böyle bir yola tevessül edenlerin dinlerini alçaltacağını dile getirerek tesâhülden uzak

¹³⁰ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 108-109.

¹³¹ Aşkar, *el-Fütyâ*, s. 14.

¹³² İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâm*, IV, 120.

¹³³ Kâsimî, *el-Fetvâ*, s. 76.

durmayı salık veririr.¹³⁴ Bu durumda İbn Hamdân'ın tesâhülû haram olarak nitelemesi anlaşılır bir hal almaktadır.¹³⁵

Bu çerçevede İbnü's-Salâh'ın da temas ettiği *Süreyciyye hilesi* zikre değerdir. İbn Süreyc tarafından ihdas edilen bu hilenin bütün boşama yollarının kapattığı ileri sürülmüştür. Şöyle ki erkek, eşine, “ben her ne zaman seni boşarsam sen bundan önce üç talakla boşsun” der. Buna göre kişi eşini boşarsa şarta bağlı olarak önce üç talakın vaki olması gerekecektir. Üç talakın cari olduğu kabul edildiği takdirde bu üç talak ilk verilen talakı engelleyecek böylelikle kendisinin sebep olduğu üç talak da vaki olmamış kabul edileceğinden sebep ortadan kalktığı için müsebbep de ortadan kalkacaktır.¹³⁶ Esasında, Hanefî, Mâliki, Hanbelî ve Şâfiî âlimlerin büyük çoğunluğunun buna karşı çıktığı zikredilmiştir.¹³⁷ Keza açıkça anlaşıldığı kadarıyla İbnü's-Salâh da bu hile türüne karşıdır.

Bununla birlikte İbnü's-Salâh, içinde bir sakınca ve şüphenin bulunmadığı, dolayısıyla mefsemete sebep olmayan hilelere başvurmada bir problem olmadığını belirtir. Yüce Allah'ın Hz. Eyyüp peygambere eşi konusundaki yeminiyle alakalı, “*Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir.*”¹³⁸ ayeti onun da ifade ettiği gibi bunun güzel bir örneğidir.¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî'nin Hz. Ali'den (ö. 40/661) naklettiği ve Ramazan ayında gündüz vakti eşiyle cinsel ilişkiye girmediği takdirde eşinin kendisinden boş olacağını söyleyen adam hakkında “yolculuğa çıkar ve böylece cinsel ilişkiye girer” ruhsatı da bu meyanda değerlendirilebilir.¹⁴⁰

6.2. Bedeni ve Ruhî Meşgale

İbnü's-Salâh müftünün, öfke, açlık, susuzluk hüznün, büyük sevinç, uykusuzluk, bıkkınlık, hastalık, rahatsız edecek sıcaklık ve soğuk gibi durumlardan olumsuz etkileneceğini belirtir. Zira bu durumlar soğukkanlılığa zarar verir. Onun ifadesine göre müftü, bu zikredilenlerden biri veya birkaçıyla meşgul olup itidalden uzaklaşacak olursa fetva vermekten kaçınmalıdır. Fakat bu durumlar olduğu halde doğru fetva verebilme idrakine sahipse fetva vermesinde herhangi bir sakınca yoktur. İbnü's-Salâh, bu durumların risk barındırmasına karşılık fetvanın sıhhatine engel olmadığını ifade eder.¹⁴¹ Diğer yandan İbnü's-Salâh'tan çokça alıntı yapan İbn Hamdân, evla olanın iftâ faaliyetinden uzak durmak olduğunu dile getirir.¹⁴² İbnü's-Salâh zikretmese de bu durum, “*Kadı, öfkeli olduğu sırada iki kişi arasında hüküm vermesin.*”¹⁴³ hadisi kapsamında değerlendirilmektedir.¹⁴⁴

¹³⁴ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 111.

¹³⁵ İbn Hamdân, *Sıfatü'l-fetvâ*, s. 31.

¹³⁶ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 112.

¹³⁷ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâm*, III, 197.

¹³⁸ Sad, 38/44.

¹³⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 111-112.

¹⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakîh*, II, 411.

¹⁴¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 113. Ayrıca bkz. Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, s. 38-39.

¹⁴² İbn Hamdân, *Sıfatü'l-fetvâ*, s. 34.

¹⁴³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, XXXIV, 30; İbn Mâce, Ebû Abdullah, *Sünen*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009, “*Ahkâm*” 4.

¹⁴⁴ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâm*, II, 119.

7. Fetvadan Dönme Meselesi

Müftünün fetvasından dönebilmesinin önünde herhangi bir engel yoktur.¹⁴⁵ Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/678) cünüp olarak sabahlayan birinin orucunun bozulduğu şeklindeki görüşünden döndüğünü haber veren rivayet bunun güzel bir misalidir.¹⁴⁶ İbnü's-Salâh, müftünün fetvasından dönmesi halinde bu fetva ile henüz amel edilmemişse artık amel edilmesinin uygun olmayacağını belirtir. İkinci ihtimale göre amel etmiş olsa dahi bu amelin terk edilmesi gerekir ki bu durumu kible konusunda birinin görüşünü taklid edip namaz kıldığı esnada fetvası değişen müftünün görüşü gereği kiblenin değiştirilmesi örneğiyle izah eder. Yalnız bu ikinci ihtimal iki yönlüdür. Şöyle ki rucû edilen fetva ile müstefti amel etmiş, bu fetvanın da katî bir delile muhalefet ettiği müftü tarafından anlaşılırsa bu durumda fetva nakzedilir. Diğer ihtimale göre fetvanın değişimi katî bir delile değil de ictihada dayanıyorsa rucû edilen fetva ve amel nakz olunamaz. İbnü's-Salâh'ın kaynaklarından biri olan Hatîb el-Bağdâdî'nin de ifade ettiği gibi bunun fikhî dayanağı "ictihad ictihadla nakz olmaz" küllî kaidesidir.¹⁴⁷

İbnü's-Salâh, belirli bir mezhep imamının ictihada dayanan görüşüne göre fetva verir de verdiği bu fetvanın imamın görüşüne muhalefet ettiği ortaya çıkan müftünün, görüşünden dönmesi gerektiğini belirtir. Onun ifadesine göre imamının görüşü, mukallid müftü için Şâriin nassı mesabesindedir. İster rucû ettikten sonra ister önce olsun müstefti bu fetva ile amel etmişse bu, nakz edilir. Müsteftinin bu durumdan haberdar olmaması halinde müftünün onu haberdar etmesi gerekir. İbnü's-Salâh, bu noktada Ebû Hanife'nin (ö. 150/767) ashabından olan Hasan b. Ziyâd'ın (204/819) başından geçen olayı özetle şu şekilde aktarır: Verdiği fetvanın hatalı olduğunu anlayan Hasan b. Ziyâd bir münâdi aracılığıyla fetvasında hata yaptığını, dolayısıyla kime fetva vermişse amel işlemekten vazgeçmesini bildirir. Nihayet günlerce fetva vermeden bekleyerek sonunda müsteftiyi bulunca hata yaptığını ona haber verir.¹⁴⁸

8. Müsteftinin Zararının Karşılanması Meselesi

Müftü, kusurlu davranarak hatalı fetva verir ve böylelikle müsteftinin zarara uğramasına neden olursa bundan ötürü tazminle/zararı karşılamakla sorumlu tutulup tutulmayacağı noktasında muhtelif görüşler bulunmaktadır. İbnü's-Salâh'ın Ebû İshak el-İsferâyîni'ye (ö. 418/1027) dayanarak verdiği bilgiye göre müftünün kusuru katî bir delile muhalefet etmekten kaynaklanıyorsa bu müftü, soru soranın zararını tazminle mükelleftir. Fetva istenen müftü ehil değilse müstefti tedbirsiz davranması nedeniyle herhangi bir hak iddiasında bulunamaz.¹⁴⁹

¹⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih*, II, 421-422.

¹⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, Abdullah, *el-Musannef*, Dâru'l-Kible-Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'an, Dimaşk-Cidde 2006, VI, 286.

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Fakih*, II, 426.

¹⁴⁸ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 109-110.

¹⁴⁹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 110-111.

İbnü's-Salâh, açıkça ifade etmese de katî bir delile muhalefet etmeyen hükümden dolayı müftünün tazminle mükellef kılınamayacağı izahtan varestedir.¹⁵⁰ İbnü's-Salâh'ın ehil müftüye karşılık ehliyetten yoksun olanı sorumlu tutmayarak zararı müsteftiye yüklemesi müsteftiyi daha dikkatli davranmaya dönük bir tasarruf olarak görülmelidir. Bu durum müsteftinin, fetva isteyeceği müftü hakkında yeterli araştırma yapmakla mükellef olduğu şeklindeki görüşüne dayanmaktadır.¹⁵¹ Zira ehil olmayan müftüden fetva istemek caiz görülmemiştir.¹⁵² Bununla birlikte fetvanın ilzam edici olmamasını gerekçe gösteren Kâsimî, İbnü's-Salâh'ın açıklamasının problemlî olduğunu söylemektedir.¹⁵³

9. İbnü's-Salâh'ın Tesirleri

İbnü's-Salâh'ın *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*'yi kaleme alırken seleflerinden istifade etmesi eserin kıymetini artırmıştır. İbnü's-Salâh'ın yararlandığı âlimler arasında Ebu'l-Kâsım es-Saymerî, Ebû İshak el-İsferâyînî, Mâverdî, Hatîb el-Bağdâdî, Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî ilk sırada yer almaktadır.

Geniş bir kaynak yelpazesine sahip olan İbnü's-Salâh'ın pek çok âlime referans olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Nevevî *Âdâbu'l-fetvâ* adlı eserini kaleme alırken temel referans olarak aldığı üç isimden birinin İbnü's-Salâh olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴ Ancak İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin metinleri birlikte incelendiği vakit Nevevî'nin blok alıntılar yaparak İbnü's-Salâh'tan büyük oranda istifade ettiği görülmektedir. Keza bu durum İbn Hamdân ve Suyûtî'nin metninde de müşahade edilmektedir. Kâsimî'nin de bu âlimler düzeyinde olmasa da İbnü's-Salâh'tan çokça faydalandığı söylenebilir. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim gibi âlimler de yer yer İbnü's-Salâh'tan alıntı yaparak onun görüşlerini dikkate almıştır.¹⁵⁵ Hanefî fakih İbn Âbidîn'in¹⁵⁶ müftünün râcih görüşü bilmesinin gerekli ve önemli olduğunu ifade ettiği sırada İbnü's-Salâh'a atıfta bulunması, keza muasır hukukçulardan Hudarî'nin¹⁵⁷ (ö. 1927) *Usûlü'l-fikh* adlı eserinde ondan nakil yapması bu tesirlerin Şâfiî mezhebiyle sınırlı kalmadığının bir tezahürüdür.

Yaman'ın kaydettiği gibi İbnü's-Salâh'ın eserinin sahasında günümüze ulaşan ilk yetkin kitap olmuş olması bunda etkili olmuştur.¹⁵⁸ Bu bilgiler nazarı dikkate alındığında İbnü's-Salâh'ın değerlendirme ve görüşlerinin, dolayısıyla tesirlerinin güçlü bir karşılık bulduğu, tabiatıyla ilim ehli arasında saygın bir yere sahip olduğu söylenebilir. Bu itibarla İbnü's-

¹⁵⁰ İbrâhim, *el-Fetvâ*, s. 502-503.

¹⁵¹ İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî*, s. 158.

¹⁵² Karâfî, Ebu'l-Abbas, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, Şirketü't-Tibâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, Mısır 1973, s. 442-443.

¹⁵³ Kâsimî, *el-Fetvâ*, s. 76

¹⁵⁴ Nevevî, *Âdâbu'l-fetvâ*, s. 13.

¹⁵⁵ Âlu İbn Teymiyye, *el-Müsevede fi usûli'l-fikh*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire 1983, s. 546-549; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İlâm*, IV, 136, 149, 182.

¹⁵⁶ İbn Âbidîn, *Mecmûatu resâil*, I, 10.

¹⁵⁷ Hudarî, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübra, Mısır 1969, s. 384.

¹⁵⁸ Bayder, Osman, "Hanefî Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin "et-Tırâzu'l-Müzheb" Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2/29, s. 212, ss. 211-229, 2015; Yaman, *Fetva Usulü*, s. 43.

Salâh'ın hadis alanındaki şöhreti kadar fetva açısından da belli bir şöhreti haiz olduğunu ifade etmek abartılı bir yaklaşım olmaz. İbnü's-Salâh'ın tarih ve tabakat kitaplarında müftü ve fakih sıfatlarıyla tanıtılması bu şöhretinin bir yansımasıdır.¹⁵⁹ Onun da katkılarıyla fetva usûlü ilminin, müstakil çalışmalar altında ele alınması giderek yaygınlaşmıştır. Tâceddîn es-Sübki'nin (ö. 771/1370) de dediği gibi bu çabalarla birlikte pek çok fetva usûlü eseri kaleme alınarak bu alanda zengin denilebilecek bir literatür oluşmuştur.¹⁶⁰

Sonuç Yerine

Çalışmada İbnü's-Salâh'ın fetva usûlü bağlamında müftüde bulunması gereken ehliyet şartları-hasletler, fetva vermenin hükmü, fetva vermenin sakıncalı olduğu haller, fetvadan dönme vb. meseleler hakkındaki görüşlerine temas edildi. Fetva usûlü, özellikle de bu ilmin merkezinde yer alan müftüde aranan ehliyet şartlarının göz ardı edilemeyecek kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü's-Salâh'ın iftâ makamının önemi ve riskleri noktasında zikrettiği bilgilerinden müftünün faaliyetinin ne denli hassas olduğu açıkça görülmektedir. Müftü olmak için zikrettiği klasik vasıflar yanında güvenilir olmayı şart koşması bu açıdan dikkat çekicidir. Pek çok eserde güvenilir olmanın zikredilmediğini belirtmek gerekir. İbnü's-Salâh'ın güvenilir olmayı ilimden önce zikretmesi salt olarak sadece bilgiye değil de dindarlık ve ahlaka da büyük önem verdiğini göstermektedir. Çünkü Allah adına hüküm vermek için maneviyatın rolü en az ilim kadar belirleyicidir.

Bununla birlikte İbnü's-Salâh'ın vasıflar hususunda kolaylaştırıcı bir yol izlediği görülmektedir. İctihadın bölünmesi meselesindeki açıklamaları bu yönde değerlendirilebilir. İctihada son derece önem vermesinin yanında değişen durumlara göre beş farklı müctehid mertebesinden söz etmesi ve her birinin şart ve özelliklerini tespit etmiş olması onu, pek çok müelliften ayıran bir diğer özelliktir. Zira pek çok eserde tek bir ictihad ehliyetinden söz edilerek kısmen müphem bir açıklama yapılmıştır. Buna göre bu durumun, İbnü's-Salâh'la birlikte daha sistematik görünüm kazandığı söylenebilir. Nitekim başta Nevevî, İbn Hamdân, İbn Teymiyye, İbn Kayyim, Suyûtî ve Kâsimî gibi âlimler üzerindeki tesirleri onun bu katkısının somut bir yansımasıdır.

Bunlar yanında İbnü's-Salâh'ın katkılarından biri de daha önce kendisine fûrû ve usûl-i fıkıh eserlerinde yer bulan fetva usûlünün, müstakil çalışmalar altında yaygınlık kazanmaya başlamasıdır. Konuya büyük katkı sağlayan bu durum bilhassa muasır dönem açısından önem arz eder. Çünkü fikhî konularda ehliyetsiz zatlardan her zamankinden çok öne çıkarak söz sahibi olmaya çalışması bu önemin yeterince farkında olunmadığını göstermektedir.

¹⁵⁹ İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, Dâru Sâdr, Beyrut 1977-1978, III, 243; Zehabî, Muhammed b. Ahmed, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1986-2000, XLIV, 44; Safedî, Selahaddin Halil, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000, XVIII, 109; Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts. VI, 257.

¹⁶⁰ Sübkî, Tâceddîn Abdulvehhâb, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nikam*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1986, s. 80.

Kifayetsiz müftüler tarafından verilen fetvalarda birtakım kusurlar ve yanlışlıklar bulunması; bunların tazmini ve uhrevî sorumluluğu yanında toplumsal infiale neden olabileceği realitesi de fetva usûlünün ehemmiyetini ve sosyal hayattaki gerekliliğini teyit etmektedir. Bu ehemmiyeti vurguladığı düşünülen İbnü's-Salâh'ın görüşlerinin ele alındığı bu çalışmanın da literatüre katkı sağlayacağı umulur.

Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001.
- Âlu İbn Teymiyye, *el-Müsevvede fî usûli'l-fikh*, Matbaatu'l-Medenî, Kahire 1983.
- Âmidî, Seyfüddîn, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, el-Mektebü'l-İslâmî, Dımaşk-Beyrut 1406.
- Aslan, Nâsi, "Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetvâ ve Kazâ Münasebeti", *Dini Araştırmalar*, 2/4, ss. 85-100, 1999.
- Aşkar, Muhammed Süleyman, *el-Fütüyâ ve menâhicü'l-iftâ*, Mektebetü'l-Menâri'l-İslâmiyye, Kuveyt 1976.
- Atar, Fahrettin, *İslâm Adliye Teşkilâtı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Atar, Fahrettin, "Fetva", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, ss. 486-496, İstanbul 1995.
- Atar, Fahrettin, "İftâ Teşkilâtının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, ss. 19-48, 1985.
- Bayder, Osman, "Hanefî Fetva Usulü Literatürü ve Bedreddin eş-Şuhâvî'nin "et-Tırâzu'l-Müzheb" Adlı Fetva Usulünün Değerlendirilmesi", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 2/29, ss. 211-229, 2015.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1985.
- Cessâs, Ebû Bekir, *el-Fusûl fî'l-usûl*, Vizâratu'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, Kuveyt 1994.
- Cürcânî, Ebu'l-Hasan, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2007.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'âli Abdulmelik, *Guyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*, Dâru'd-Da've, İskenderiye 1979.
- Çeker, Orhan, "İftâ ve Bir Fetva Defteri Örneği", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 6, ss. 35-54, Konya 1996.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Dımaşk 2009.
- Emir Pâdişâh, Muhammed Emîn, *Teysîru't-Tahrîr*, Dâru'l-Bâz, Mekke ts.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005.
- Fahredden er-Râzî, Muhammed, *el-Mahsûl fî 'ilmi usûli'l-fikh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1992.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1998.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, *el-Mustasfâ min 'ilmi'l-usûl*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- Hallâf, Abdulvehhâb, *İlmi usûli'l-fikh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008.

- Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr, *el-Fakih ve'l-mütefakkih*, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad 1996.
- Hudarî, Muhammed, *Usûlü'l-fikh*, el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübra, Mısır 1969.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Mecmûatu resâili İbn Abidîn*, Dâr Saadet, yy. ts.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-muhtâr 'alâ'd-Dürri'l-muhtâr*, Dâru'l-Fikr Beyrut 1992.
- İbn Ebî Şeybe, Abdullah, *el-Musannef*, Dâru'l-Kible-Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'ân, Dımaşk-Cidde 2006.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs, *Vefeyâtu'l-a'yân ve enbâü ebnâi'z-zamân*, Dâru Sâdr, Beyrut 1977-1978.
- İbn Hamdân, Ahmed, *Sıfatu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, el-Mektebü'l-İslâmî, Dımaşk 1380.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah, *İlâmu'l-muvakkî'in 'an Rabbi'l-'âlemîn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1996.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah, *Sünen*, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.
- İbn Manzûr, Cemâleddin, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru Sâdr, Beyrut ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Bahru'r-râik şerhu Kenzi'd-dakâik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan, *el-Muhkem ve'l-muhîtü'l-a'zam*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec, *Ta'zîmu'l-fütyâ*, Dâru'l-Eseriyye, Amman 2006.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, thk. Muvaffak Abdullah Abdulkadir, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem-Âlemü'l-Kütüb, Medine-Beyrut 1986.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman, *Şerhu müşkili'l-Vasît*, Dâru Künûzi İşbilyâ, Riyad 2011.
- İbrâhim, Muhammed Yüsrî, *el-Fetvâ ehemmiyetuhâ, davâbituhâ, âsâruhâ*, Medine 2007.
- Karadâvî, Yusuf, *el-Fetvâ beyne'l-ındibât ve't-teseyyüb*, Dâru's-Sahvâ, Kahire 1988.
- Karadâvî, Yusuf, *el-İctihâd fi's-şer'ati'l-İslâmiyye*, Dâru'l-Kalem, Kuveyt 1996.
- Karâfi, Ebu'l-Abbas, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, Şirketü't-Tıbbâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, Mısır 1973.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukukunda İctihad*, İFAV, İstanbul 1996.
- Karaman, Hayreddin, "Adâlet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I, ss. 343-344, İstanbul 1988.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Karaman, Hayreddin, *İslâm'ın Işığında Günün Meseleleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Kâsimî, Muhammed Cemaleddin, *el-Fetvâ fi'l-İslâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifin terâcimu musannifi'l-kütübi'l-'Arabiyye*, Mektebetü'l-Müsennâ-Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Kelvezânî, Ebu'l-Hattâb, *et-Temhid fi usûli'l-fikh*, Dâru'l-Medenî, Cidde 1985.
- Kemalpaşazâde, *Tabakâtu'l-müctehidîn*, thk. Ebû Abdurrahman b. Akîl, Matbaatu'l-Cebelâvî, Kahire 1976.
- Köse, Saffet, *İslâm Hukukuna Giriş*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul 2012.
- Mercânî, Ebu'l-Hasan Şihabeddin Hârûn el-Kazanî, *Nâzûratu'l-hak fi farziyyeti'l-'işâ' ve in lem yegibi's-şafak*, Dâru'l-Hikme-Dâru'l-Feth -İstanbul-Amman 2012.
- Nemle, Abdulkerim, *el-Mühezzeb fi 'ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, İdâretü't-Tıbâ'ati'l-Müniriyye, Mısır ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ, *Âdâbu'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1988.
- Ömerî, Nâdiye Şerif, *el-İctihâd fi'l-İslâm asluhû, ahkâmuhû, âfâkuhû*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1984.
- Râgıb el-İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'an*, t, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 2009.
- Safedî, Selahaddin Halil, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2000.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer, *Kavâti'u'l-edille fi'l-usûl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- Suyûtî, Celâleddin, *Edebü'l-fütyâ*, Dâru'l-Afâki'l-Arabiyye, Kahire 2007.
- Suyûtî, Celâleddin, *el-Câmi'u's-sağîr fi ehâdisi'l-beşîri'n-nezir*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Sübki, Tâceddîn Abdulvehhâb, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübîdü'n-nikam*, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 1986.
- Şaban, Zekiyyüddin, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, el-Mektebetü'l-Hanîfiyye, İstanbul ts.
- Şah Veliyyullah, Ahmed ed-Dihlevî, *İkdu'l-cîd fi ahkâmi'l-ictihâd ve't-taklîd*, el-Matbaatü's-Selefiyye, Kahire 1978.
- Şahin, Osman, *Fetvâ Âdâbı*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016.
- Şatıbî, Ebû İshak İbrâhim, *el-Muvâfakât*, Dâru İbni Affân, Kahire 1997.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkiki'l-hak min 'ilmi'l-usûl*, Dâru İbni Kesîr, Dımaşk-Beyrut 2014.
- Şirâzî, Ebû İshak İbrâhim, *Şerhu'l-Lüma'*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1988.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed, *Sünen*, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbi, 1962-1977.
- Ukberî, Ebû Ali, *Risâle fî usûli'l-fikh*, Mektebetü's-Şuûni'l-Fenniyye, Kuveyt 2010.
- Yaman, Ahmet, "Fetvâ ve Mezhep Fetvâ Usûlü ve Tarihinin Tartışmalı Bir Konusu Olarak Fetvâ-Mezhep İlişkisi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII, ss. 5-34, 2015.
- Yaman, Ahmet, *Fetva Usûlü ve Âdâbı*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Fâsık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XII, ss. 202-205, İstanbul 1995.
- Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut 1986-2000.
- Zeydan, Abdulkerim, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuh*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1985.
- Zuhaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 2009.

IBN AL-SALAH'S EVALUATIONS ON SOME BASIC ISSUES OF FATWA METHOD**Abstract**

This article discusses Ibn al-Salah 's (d. 643/1245) views on some matters of the fatwa method. The subject of the article is limited to the conditions and traits that mufti must have, the provision of giving fatwa, the situations where giving fatwa is unfavorable returning from the fatwa, etc. The titles of adab that the mufti and counselee consider in the fatwa are excluded. The main purpose of the article is to determine and analyze Ibn al-Salah 's views on the subjects mentioned. In this study, in which qualitative research method was used, the subject of fatwa method and other works of Ibn al-Salah were investigated thoroughly. In addition, classical and contemporary works related to the subject were also reviewed. Ibn al-Salah stated that the issue of fatwa is very important. He emphasized that there are risks as well as the importance of the fatwa. Ibn al-Salah has generally complied with the views of scholars regarding the conditions sought in the mufti. However, he deemed it necessary to have a credibility requirement in the mufti, thus, he is separated from many scholars on this subject. It has been reached the idea that Ibn al-Salah, which seems to attach great importance to wisdom, follows a facilitating way in the qualities required to be mufti, especially in case of ijihad. İbnü's-Saâh has required the mufti to have either an independent or dependent ijihad license. However, in the following periods, he stated that fatwa activity remained to the dependent mufties. He has identified five different mufti classes in total. According to him, imitation is not a real mufti. Therefore, muqallid is not an mufti, fundametally. For this reason, the answer given by the muqallid mufti is not fatwa. Ibn al-Salah has dealt with various issues in the context of the license of mufti. He pointed out that being in a hurry about fatwa can have harms. For this reason, the mufti must be meticulous about answering the questions. Especially, if there are other mufties that can answer the question, he should direct the counselee to them. However, in the absence of anyone else to answer the questions, he should not avoid responsibility. Because giving fatwa is fard to the competent mufti. On the other hand, Ibn al-Salah stated that it is not right to answer in some inappropriate situations. Considering his efforts in the area of fatwa procedure, it was determined that Ibn al-Salah influenced many scholars. These effects were not limited to his own sect. As a result, he gained a rightful reputation in the field of fatwa procedure. It is an undeniable fact that the book of Edebü'l-mufti ve'l-müstestf, which is the first independent fatwa method work that has survived to this day, is also effective. Quoting a lot in this field from Ibn al-Salah is one of the indicators of this fame. Considering his evaluations, it can be said that Ibn al-Salah contributed seriously to the fatwa method field. The fatwa method, which has been seen to be maturing late compared to other branches of fiqh, has improved considerably as a result of these contributions. In fact, independent works have increased in time and a remarkable literature has been created in this field.

Keywords: Fiqh, Fatwa Method, Ibn al-Salah, Mufti, Ijihad.